

ЗМІСТОВІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УЧНІВ ДО ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

THE CONTENT ASPECTS OF FORMATION OF PROFESSIONAL AND VALUE ORIENTATIONS OF STUDENTS TO EMPLOYMENT

Стаття присвячена розкриттю змістовних аспектів формування професійно-ціннісних орієнтацій учнів старшого підліткового і юнацького віку до трудової діяльності в умовах закладів загальної середньої освіти. Доведено, що формування несуперечливої позиції у процесі фахової підготовки має активізуватися в підлітковому і старшому шкільному віці і втілюватися у вихованні професійно-ціннісних орієнтацій учнів. Відповідно до мети статті уточнено зміст поняття «професійно-ціннісні орієнтації учнів до трудової діяльності» як складне інтегральне утворення особистості, що характеризується певними для старшого підліткового та юнацького віку професійно-технологічними знаннями та способами дії, що супроводжуються відповідними морально-ціннісними надбаннями і в результаті цього об'єктивуються в емоційні переживання особистої значущості трудової діяльності в межах певного профілю навчання. Визначено, що розвивальний рух учнів здійснюється від уявлення про специфіку майбутньої трудової діяльності до усвідомлення себе як суб'єкта професійного становлення; від позитивного ставлення до майбутньої трудової діяльності до емоційно-ціннісного самоставлення; від здатності приймати на себе відповідальність за власну трудову діяльність до уміння організувати власну професійно-ціннісну діяльність. Поєднує ці ланки самодіяльність учня, спрямована на самопізнання, позитивне самоставлення, самоефективність. Базуючись на компонентно-процесуальній моделі свідомого привласнення зростаючою особистістю духовних цінностей (І. Бех), у структурі професійно-ціннісних орієнтацій учнів до трудової діяльності виокремлено: пізнавальний, емоційно-мотиваційний, довільного імпульсу, практично-дієвий та самоціннісний компоненти і відповідні до них показники. Схарактеризовано рівні (високий, середній, низький) сформованості професійно-ціннісних орієнтацій в учнів до трудової діяльності.

Ключові слова: цінності, система цінностей, професійні цінності, професійно-ціннісні орієнтації, професійне самовизначення.

The article is devoted to the disclosure of substantive aspects of the formation of professional and value orientations of students of senior adolescence and adolescence to work in general secondary education. It is proved that the formation of a consistent position in the process of professional training should be intensified in adolescence and high school age, and embodied in the education of professional and value orientations of students. In accordance with the purpose of the article, the content of the concept of "professional and value orientations of students to work" is clarified – a complex integrated education of personality, characterized by certain for older adolescents and young people professional and technological knowledge and methods of action, accompanied by relevant moral values. This is objectified in the emotional experiences of personal significance of work within a certain profile of study. It is determined that the developmental movement of students is carried out from the idea of the specifics of future work to self-awareness as a subject of professional development; from a positive attitude to future work to emotional and value self-esteem; from the ability to take responsibility for their own work to the ability to organize their own professional and value activities. Combining these links amateur student is aimed at self-knowledge, positive self-esteem, self-efficacy. Based on the component-procedural model of conscious appropriation of spiritual values by a growing personality (I. Bekh), in the structure of professional and value orientations of students to work, the following are distinguished: cognitive, emotional-motivational, arbitrary impulse, practical-effective and self-valuable components and corresponding indicators. Levels (high, average, low) of formation of professional and value orientations at pupils to labor activity are characterized.

Key words: value, value system, work values, professional and value orientations, professional self-determination.

УДК 373.1.02, 373.3/5.048:331.548
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/24-2.38>

Охріменко З.В.,
канд. пед. наук,
завідувач лабораторії виховання
готовності до ринку праці
Інституту проблем виховання
Національної академії педагогічних
наук України

Постановка проблеми. Ефективна реалізація ключових напрямів розвитку нашого суспільства (в тому числі євроінтеграція) значною мірою залежать від трудового потенціалу країни загалом і, зокрема, від ресурсів фахівців, професійне становлення яких починається з ефективного профільного та професійного самовизначення. Зазначимо, що профільне і професійне самовизначення зумовлюється особливостями ціннісних орієнтацій особистості, які надалі створюють ядро в професійній діяльності і у внутрішньому світі людини.

Однак, з одного боку, у старшому підлітковому і юнацькому віці ціннісні орієнтації характеризу-

ються динамічністю та нестійкістю, а з іншого – проблема цінностей загострюється у періоди, які пов'язані з втратою відчуття стабільності у суспільстві, що особливо гостро українці відчули в останні півроку.

На нашу думку, недостатня увага фахівців до формування професійно-ціннісних орієнтацій у старшому підлітковому та юнацькому віці сприяє загостренню суперечностей між:

– запитом суспільства на виховання професійно-ціннісних орієнтацій та недостатньою теоретико-методологічною обґрунтованістю їх формування в учнів підліткового та юнацького віку;

– зростаючими вимогами до людини як фахівця, здатного до постійного професійного саморозвитку, та фрагментарною спрямованістю сучасної системи виховання;

– високим виховним потенціалом системи професійної орієнтації та його неповною реалізацією, зокрема, стосовно створення виховних технологій формування професійно-ціннісних орієнтацій у підлітків та старшокласників;

– значущістю для зростаючої особисті формування професійно-ціннісних орієнтацій і фаховою невідповідністю до реалізації такого виховного завдання з боку вчителів-предметників, психологів.

Зазначене вище актуалізує проблему вивчення особливостей виховання професійно-ціннісних орієнтацій в учнів основної і старшої школи до трудової діяльності в умовах ЗЗСО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Одним із завдань освітнього процесу тривалий час залишається допомога підростаючому поколінню у формуванні цінностей, які трансформуються у стійку індивідуальну систему орієнтацій, здатну забезпечити саморегуляцію й мотивацію поведінки і діяльності. Відповідно, у психолого-педагогічній науці накопичено великий доробок досліджень з проблем формування ціннісних орієнтацій. У контексті теми дослідження цікавість для нас мають праці, в яких розкриваються особливості: формування системи цінностей і ставлень в онтогенезі (І. Бех, І. Зязюн, Н. Кириченко, О. Коберник та інші); професійного становлення особистості (Є. Головаха, Е. Зеєр, Є. Клімов, І. Кон, М. Пряхников, П. Шавір, Б. Федоришин та ін.); формування ціннісних орієнтацій особистості в умовах освітніх закладів: І. Бех, І. Волощук, Г. Вороніна, І. Зязюн, О. Рудіна та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Результати вказаних досліджень свідчать про те, що професійні ціннісні орієнтації відіграють важливе значення у процесі професійного становлення особистості. Сучасні дослідники активно вивчають складники структури ціннісних орієнтацій, гендерні відмінності основних життєвих цінностей, ціннісні орієнтації різних вікових категорій, особливості ціннісної сфери студентів тощо. Проте питання формування професійно-ціннісних орієнтацій у рамках навчально-виховного середовища закладів системи загальної середньої освіти з погляду пошуку особистісного, ціннісного смислу в процесі трудової діяльності висвітлені недостатньо.

Мета статті. Відповідно до викладеного вище метою статті є уточнення сутності поняття «професійно-ціннісні орієнтації учнів до трудової діяльності» та визначення його структурних компонентів і рівнів сформованості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукових праць дозволяє стверджувати,

що проблема цінностей та ціннісних орієнтацій достатньо повно розкрита в сучасній вітчизняній і зарубіжній науці. Так, сучасні дослідники, які вивчають формування професійно-ціннісних орієнтацій, зосереджують увагу на таких дефініціях, як «цінності», «ціннісні орієнтації», «професійно-ціннісні орієнтації». Відповідно, ціннісні орієнтації базуються на системі цінностей, які інтеріоризуються суб'єктом, а надалі екстеріоризуються і знаходять своє вираження в ціннісному ставленні особистості до навколишньої дійсності. Професійно-ціннісні орієнтації – це система професійної спрямованості й ставлення до професійної діяльності та її різних сторін, що відображає змістову сторону, основу і сутність професійної діяльності.

Слід зазначити, що у науковому просторі багато психолого-педагогічних досліджень, у яких висвітлюється зміст поняття та структура професійно-ціннісних орієнтацій до педагогічної діяльності у студентів (О. Лисенко, Є. Мамчур, Г. Печерська, Н. Шемигон та інші). Так, професійно-ціннісні орієнтації Г. Печерська розглядає як орієнтири, на основі яких людина обирає, опановує і виконує свою професійну діяльність. Відповідно, професійні цінності – це віддзеркалення вимоги професії та суспільства до аксіосфери особистості фахівця [5]. На думку Н. Шемигон, професійно-ціннісні орієнтації – система стійких відношень особистості до праці, що формуються на основі усвідомлених цінностей і втілюються в професійній діяльності, визначаючи її змістове наповнення і шляхи досягнення професійних цілей [8].

Отже, висвітлені нами визначення поняття «професійно-ціннісні орієнтації» не є суперечливими. Окрім цього, об'єднуючим моментом у всіх дослідженнях, що стосуються професійно-ціннісних орієнтацій, є акцентуація уваги на тому, що це індивідуальне (особистісне) утворення, яке забезпечує якість фахової діяльності, а також є одним із найважливіших елементів успішної професійної діяльності, оскільки: стимулює професійно-особистісний розвиток людини, активізує внутрішні механізми особистості (потреби, інтереси, мотиви, установки, відношення); відіграє стратегічну роль у поведінці та діяльності, визначає напрями професійної діяльності, забезпечуючи взаємозв'язок особистісного й предметного в діяльності на основі особистісної орієнтації. Натомість суперечливим положенням є те, що становлення професійних ціннісних орієнтацій відбувається у взаємодії двох полярностей у єдиному полі – особистості і професії, які зумовлюють розвиток одна одної [4; 5; 8].

На нашу думку, формування професійно-ціннісних орієнтацій відбувається в онтогенезі набагато раніше. Адже проблема самостійного проектування і творення свого професійного життя і, відповідно, потреба приймати рішення щодо вибору професії, спеціальності тощо постає перед

учнями, які здійснюють професійне та профільне самовизначення. Зазначене підтверджується у дослідженнях М. Васківського, І. Волощук, Г. Вороніної, О. Рудіної та інших. Так, дослідники підкреслюють, що розвиток самосвідомості, формування системи ціннісних орієнтацій, моделювання свого майбутнього, побудова еталонів ідеального спеціаліста – чинники утворення й розвитку певної системи переконань, які водночас формують світогляд. Якщо у цей період мають місце нечіткі світоглядні переконання, превалює змішаність цінностей, то визначитися з майбутньою професією майже неможливо [2; 7].

Профільне та професійне самовизначення детермінує активізацію самосвідомості учнів, визначає її змістовну характеристику та стає головною рушійною силою подальшого розвитку. Виступаючи системоутворюючим фактором соціально активної позиції молоді людини, ціннісні орієнтації впливають на взаємозв'язок її потреб і мотивів та розвиток і формування особистості, на вибір життєвого шляху.

Отже, у самовизначенні присутні два компоненти: привласнення певних цінностей та їх усвідомлення як власних на основі самопізнання та самореалізації – як втілення цих цінностей в певних видах діяльності. Саме цінності створюють ядро в професійній діяльності і внутрішньому світі людини. Таким чином, значним важелем ефективного професійного становлення особистості є її здатність віднаходити особистісний смисл у майбутній професійній діяльності. Професійні ціннісні орієнтації, підкреслює І. Волощук, є різновидом ціннісних орієнтацій і являють собою систему особистих сенсів життя старшокласників, що регулює його поведінку на етапі вибору ним майбутньої професії [2].

На первинному етапі вибору професії починають формуватися професійні цінності, які особистістю детермінуються як найбільш значущі. Саме цінності створюють ядро в професійній діяльності і внутрішньому світі людини. Своєю чергою сама особистість починає ідентифікувати себе як представника певної конкретної професії. Наступним кроком у процесі формування ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців є розвиток професійно-ціннісного ставлення як активного аспекту репродукції ціннісних характеристик тієї професійної діяльності, в якій воно було сформовано і виступає надбанням особистості [6].

Цікавим для нашого дослідження є науковий доробок Г. Вороніної з порівняльного аналізу понять «професійно-ціннісні орієнтації» у вітчизняному і зарубіжному науковому просторі. Так, дослідниця зазначає, що одним із важливих аспектів сучасного тлумачення поняття «професійні цінності» є вивчення сутності дотичних понять, таких як «професійне благополуччя» та «конструювання життя». Зазначені феномени є своєрідним ключем

до успішної життєдіяльності та щасливого життя через активізацію таких процесів, як самопізнання та адаптування до нестабільного ринку праці, що сприяє побудові професійного та особистого життя відповідно до власних цінностей, потреб та інтересів. На думку Г. Вороніної, професійно-ціннісні орієнтації є своєрідним компасом, який спрямовує людину у процесі вибору професії. Підкреслено, що система професійних цінностей є надзвичайно важливою для конструювання життя, основи якого повинні закладатися у шкільні роки [3].

Зазначене вище доводить, що формування несуперечливої позиції в процесі фахової підготовки має активізуватися в підлітковому і старшому шкільному віці і втілюватися у вихованні професійно-ціннісних орієнтацій учнів.

Відтак визначаємо, що професійно-ціннісні орієнтації учнів до трудової діяльності можуть тлумачитися як складне інтегральне утворення особистості, що характеризується певними для старшого підліткового та юнацького віку професійно-технологічними знаннями та способами дій, що супроводжуються відповідними морально-ціннісними надбаннями і в результаті цього об'єктивуються в емоційні переживання особистої значущості трудової діяльності в межах певного профілю навчання. На нашу думку, таке визначення ключового поняття дозволяє не лише чітко виокремити його структурні компоненти, а й окреслити шляхи формування у старших підлітків та юнаків.

Базуючись на компонентно-процесуальній моделі свідомого привласнення зростаючою особистістю духовних цінностей (І. Бех [1]), у структурі професійно-ціннісних орієнтацій учнів до трудової діяльності ми виокремили пізнавальний компонент, який включає такі показники: рівень знань про зміст та специфіку майбутньої трудової діяльності та усвідомлення значущості професійно-ціннісних орієнтацій для майбутньої трудової діяльності; *емоційно-мотиваційний* компонент та його показники: характер емоційних переживань під час навчання і праці, первинна сформованість мотивів до навчання і праці; *критерій довільного імпульсу* і такі показники: рівень прояву здатності приймати на себе відповідальність за власну трудову діяльність та сформованість у трудовій діяльності вольових зусиль; *практично-дієвий критерій* з показниками: готовність до саморозвитку в трудовій діяльності, дієвість трудових умінь і навичок; *самоціннісний* критерій, який розкривають такі показники: рівень усвідомлення самоцінності та оцінка власної спроможності досягати поставлених цілей, певної мети (самоефективність).

Основна відмінність від традиційної структури професійно-ціннісних орієнтацій (в яких зазвичай визначають три показники: когнітивний, мотиваційний, поведінковий) полягає у тому, що процес формування ціннісної сфери особистості – це

завжди складний і довготривалий процес, тим більше в умовах панування Его-орієнтованого життя. Адже сходження особистості у виховному процесі до високих цінностей духовності вимагає від неї високого напруження всіх внутрішніх сил. Розгортання зазначеного процесу можливе лише через «самоцінність» як якісне в етико-психологічному вимірі ставлення особистості до самої себе (самоставлення), яке спричиняється реальними вчинками особистості [1].

Викладене вище дозволило зробити висновок, що зміст формування професійно-ціннісних орієнтацій учнів до трудової діяльності полягає в оволодінні учнями об'єктивними знаннями про специфіку майбутньої трудової діяльності, які складають підґрунтя його емоційних переживань (емоція бажання), що спонукають до емоційно-ціннісної діяльності учнів (Я-виклик) та виявляються в готовності втілювати привласнену духовну цінність у практичну сферу (вчинок), яка супроводжується переживанням особистісної самоцінності. Отже, розвивальний рух учнів здійснюється від уявлення про специфіку майбутньої трудової діяльності до усвідомлення себе як суб'єкта професійного становлення; від позитивного ставлення до майбутньої трудової діяльності до емоційно-ціннісного самоставлення; від здатності приймати на себе відповідальність за власну трудову діяльність до уміння організувати власну професійно-ціннісну діяльність. Поєднує ці ланки самодіяльність учня, спрямована на самопізнання, позитивне самоставлення, самоефективність.

Визначення компонентів, критеріїв та показників професійно-ціннісної орієнтації учнів до трудової діяльності дозволило схарактеризувати її рівні (високий, середній, низький) сформованості.

Високий рівень. Учням цієї групи властива чітко сформована система знань про майбутню трудову діяльність та усвідомлення значущості професійно-ціннісних орієнтацій у ній. Учні, позитивно налаштовані до навчання і праці, демонструють високий рівень мотивації, відповідально ставляться до власної трудової діяльності, виявляють вольові зусилля у ній. Їм притаманна готовність до саморозвитку в трудовій діяльності, дієвість трудових умінь і навичок, що супроводжується усвідомленням самоцінності і втілюється у спроможності досягати поставлених цілей, певної профорієнтаційної мети.

Середній рівень. Учням цієї групи властива неповна система знань про майбутню трудову діяльність та часткове усвідомлення значущості професійно-ціннісних орієнтацій у ній. Такі учні загалом позитивно налаштовані на навчання і працю, однак не завжди демонструють високий рівень мотивації. Учні періодично виявляють відповідальність до власної трудової діяльності та не завжди докладають вольові зусилля у ній. Їм при-

таманна готовність до саморозвитку в трудовій діяльності, але дієвість трудових умінь і навичок ситуативна, що періодично супроводжується усвідомленням самоцінності і не завжди втілюється у спроможності досягати поставлених цілей, певної профорієнтаційної мети.

Низький рівень. Для учнів характерні поверхові та несистематичні знання про майбутню трудову діяльність та значущість професійно-ціннісних орієнтацій у ній. Учні, що негативно налаштовані на навчання і праці, мають низький рівень мотивації до них. Безвідповідально ставляться до власної трудової діяльності та слабо виявляють вольові зусилля у ній. Учні епізодично виявляють готовність до саморозвитку в трудовій діяльності та дієвість трудових умінь і навичок, що супроводжується непродуктивною самоцінністю і втілюється у неспроможності досягати поставлених цілей, певної профорієнтаційної мети.

Висновки. Аналіз стану досліджень процесу виховання професійно-ціннісних орієнтацій підростаючої молоді свідчить про постійну увагу дослідників різних галузей до визначеної проблеми на теоретико-методологічному та практичному рівнях. Попри різні концептуальні підходи до професійно-ціннісних орієнтацій, об'єднуючим моментом є те, що ціннісні орієнтації відіграють важливу роль як у професійному самовизначенні, так і у трудовій діяльності загалом. З урахуванням того, що старший підлітковий і юнацький вік є періодом інтенсивного становлення професійно-ціннісних орієнтацій, на нашу думку, важливим є формування зазначеного утворення в умовах ЗЗСО, що забезпечить несуперечливу позицію у подальшому професійному становленні молоді.

Відповідно до мети було уточнено зміст поняття «професійно-ціннісні орієнтації учнів до трудової діяльності», який ми визначаємо як складне інтегральне утворення особистості, що характеризується певними для старшого підліткового та юнацького віку професійно-технологічними знаннями та способами дій, що супроводжуються відповідними морально-ціннісними надбаннями і в результаті цього об'єктивуються в емоційні переживання особистої значущості трудової діяльності в межах певного профілю навчання. Базуючись на компонентно-процесуальній моделі свідомого привласнення зростаючою особистістю духовних цінностей (І. Бех), визначено компоненти: пізнавальний, емоційно-мотиваційний, довільного імпульсу, практично-дієвий та самоціннісний і відповідні їм показники та рівні (високий, середній, низький) сформованості професійно-ціннісних орієнтацій у учнів до трудової діяльності.

Подальшими перспективами в контексті теми дослідження ми вбачаємо підбір діагностувального інструментарію для проведення констату-

вального етапу дослідження з метою емпіричного вивчення рівнів сформованості професійно-ціннісних орієнтацій учнів до трудової діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бех І.Д. Компонентна технологія сходження зростаючої особистості до духовних цінностей. *Початкова школа : науково методичний журнал*. 2018. № 1, 5–10.
2. Волощук І.П. Формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників в умовах технічного ліцею : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2013. 19 с.
3. Вороніна Г.Р. Поняття «професійна перспектива старшокласників»: досвід Англії. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2017. Вип. 21(1). С. 134–144.
4. Лисенко О.М. Теоретичні і методичні засади формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх педагогів дошкільних навчальних закладів у системі фахової підготовки : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2019. 41 с.
5. Печерська Г.О. Професійні ціннісні орієнтації вчителів. *Психологічні науки: зб. наук. праць*. 2013. Т. 2. Вип. 10. С. 252–257.
6. Повар І., Повар О. Ціннісний вимір професійної підготовки майбутнього фахівця. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Л. Українки: науковий журнал*. 2016. №2 (304). С. 94–100.
7. Рудіна О.М. Формування ціннісних орієнтацій старшокласників в умовах навчально-виховного процесу гімназії : автореф. дис.... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2002. 20 с.
8. Шемигон Н.Ю. Формування ціннісних орієнтацій майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2008. 21 с.